

2.2. Uygur ağızları

2.2.1. Uygur ağızları üzerine yapılan çalışmalar ve bu çalışmalara göre Uygur ağızlarının tasnifi meselesi

Uygur ağızlarıyla ilgili araştırmalar bir yüzyıl öncesine dayanır. Bu konuda Rus bilim adamı H.N. İlminskiy daha 19. yy'ın 60'lı yıllarında Uygur ağızlarıyla ilgili fikirler ileri sürmüştür¹.

1909-1911 ve 1913-1915 yıllarında, ünlü Rus Türkolog S.E. Malov Uygurca'yı araştırmak için Doğu Türkistan'a iki defa gitmiştir. Bu yaptığı gezilerde Sarı Uygurların, Lopnor ve Kumul Uygurlarının dili, folklor ve etnografyaları üzerine zengin materyal toplamıştır. Malov, bu araştırmalar sonunda topladığı materyalleri çeşitli yayın ve yazılarında bilim âlemine sunmuştur: *Jazık jeltix uygurov. Slovar' i grammatika* (1957); *İzuçenie Zivux turetskix nareçiy Zapadnogo Kitaya* [Vostoçnie Zapiski, I, 1927, 163-172] *Materialı po uygurskim nareçiyam Sin'-dzyana* (Sergeyu Fedoroviçu Ol'denburgı, Sbornik statey. Leningrad 1934, 307-322); *Uygurskiy yazık. Xamiyskoe naraçie. Teksti, perevodi i slovar'* (1954); *Lobnorskiy yazık. Teksti, perevodi i slovar'* (1956); *Ostatki Şamanstva u jeltix uygurov* (Jivaya Starina XXI, 1912, 61-74); *Razkazı, pesni, poslovitsı i zagadki jeltix uygurov* (Jivaya Starina XXIII, 3-4, 1914, 305-316) Malov'un araştırmalarına göre Uygur ağızları, Lopnor ve Lopnor'dan hariç olanlar olmak üzere iki kola ayrılmaktadır.

1929-1930 tarihlerinde, İsveçli Türkolog G. Jarring Kâşgar civarında araştırma yapmıştır. Jarring'in bu alanda çıkan en büyük eseri, *Materials to the knowledge of Eastern Turki* adı altında yayımlanmıştır. Bu eserin 1946'da çıkan I. cildinde Hoten ve Yarkent'te toplanmış metinler vardır. 1948'de çıkan II. Cilt, Kâşgar, Taşmalık ve Kuça'da derlenmiş metinlerden meydana gelmiştir. 1951'de çıkan III. ve IV. ciltlerde ise Guma folkloruna ilişkin metinler yanında Guma'da toplanmış etnolojik ve tarihî metinler yer almıştır. Bu alandaki çalışmalarını Jarring *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary* (1964) adlı bir sözlükle de bütünlemiştir. Jarring, son yıllarda anılarını yayımladığı gibi, bilimsel yayınlar da yapmıştır: *Literary Texts From Kashghar* (Lund 1980), *Some Notes on Eastern Turki (New Uighur) Munazara Literature* (Lund 1981), *The Moen Collectim of Eastern Turki (New Uighur) Proverbs and Popular Sayings*. (Lund 1985), *Dervish and Qalandar. Texts from Kashghar*. (Lund 1987). Jarring'in "The new romanized alphabet for Uighur and Kazakh and some observations on the Uighur dialect of Kashghar" (*CAJ* 25, 1981, 230-245) başlıklı yazısı da yeni bir katkıdır. Son olarak "The toponym *Takla-makan*" (*TL* 1, 1997, 227-240) adlı değerli bir yazısı yayımlamıştır.

¹ Mirsultan Osmanov, *Hazirki Zaman Uygur Tili Diyalektliri*, Ürümçi 1989, S. 15.

Jarring'e göre, Uygur ağızları Güney ve Kuzey olmak üzere iki kola ayrılabilir. Aksu ve güneyinde bulunan bölgeler Güney koluna bağlıdır. Bu kolun gramer özelliği ise, fiillerin sonunda **-mi** soru ekinin bulunmasıdır. Kuçar ve Kuzeyinde bulunan bölgeler Kuzey koluna bağlıdır. Bu kolun gramer özelliği ise, fiillerin sonunda **-mi** soru ekinin bulunmamasıdır.

1939'da, Rus Türkolog N.A. Baskakov Uygur ağızlarının Kâşgar-Yarkent, İli, Aksu, Hoten, Kumul, Turfan ve Lopnor olmak üzere, yedi kola ayrılabilceği fikrini öne sürmüştür. Daha sonra, Prof. N.A. Baskakov Güney, Kuzey, Lopnor, Kansu (bugünkü Salarca ve Sarı Uygurca) olmak üzere dört büyük kola ayırmıştır. Bu araştırmalarda belli eksiklikler olmasına ve fikirlerin aynı durumda olmamasına rağmen, sonraki bilim adamlarına kıymetli malzemeler bırakılmıştır.

Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Uygur ağızları Çinli Türkologlar tarafından da araştırılmaya başladı. 50'li yılların başlangıcında, Çin Türkologları genel olarak Uygurcanın Kâşgar, İli, Turfan, Hoten, Lopnor gibi beş ağız grubuna ayrılabilceğini sanmaktaydılar. 1955 tarihinde "Şin Jiang Dil Araştırma Grubu"nun esas amaçlarından biri, Uygur ağızlarının araştırılması ve standart ağız/ağız grubunun saptanması idi. Dil Araştırma Grubunun çalışmalarına göre, Kâşgar, İli ve Turfan bölgelerinde yaşayan Uygurların ağızı ile yazı dili arasındaki farklar çok azdır. Bu üç bölge büyük bir ağız grubunu oluşturabilir. Türkologlar bu ağız grubunu "Kuzey diyalekti" (Kuzey ağız grubu) diye adlandırmışlardır. Hoten ve Lopnor ağızları ile edebî dil arasındaki farkların nispeten fazla olmasından dolayı, bağımsız iki ağız olarak kabul edilebilir.²

Bazı yabancı Türkologların Salarca ve Sarı Uygurcanın Uygur ağızlar grubuna bağlı olduğu fikrini Çin Türkologları kesinlikle kabul etmemişlerdir. Böylece Uygur ağız grubunu Kuzey (sonraki Türkologlar bunu "Merkezî diyalekt" diye adlandırmışlardır), Hoten ve Lopnor olmak üzere üçe ayrılabilceği fikri Çin'deki Türkologların çoğu tarafından kabul edilmiştir. 1956 yılında, Dil Tarama-Toplama Grubu İli, Kumul, Turfan, Kuçar-Aksu, Kaşgar, Hoten Lopnor gibi bölgelere göre Uygur ağız alanını altı gruba ayırarak, bu bölgelerde bir yıl süren araştırmalar yapmış ve 53 köyden notlar toplamışlardır. Bu araştırmaların sonucunda, Uygur ağız grubu ve ağızlarını daha sistemli olarak incelemek ve doğru bir şekilde tanımak için, çok miktarda ve kıymetli dil malzemeleri toplanmıştır. Bu araştırmalara dayanarak şu fikir ortaya atılmıştır: "Edebî dille arasında en çok fark bulunan diyalekt (ağız grubu) Lopnor diyalektidir.

² M. Osmanov, *a.g.e.*, s. 21.

Sonraki ise, Hoten diyalektidir. Başka bölgelerdeki konuşma dili (Merkez diyalekte bağlı) ile edebî dil arasındaki fark çok azdır”.³

Bu araştırmalardan yararlanarak, Çin Bilimler Akademisi Azınlıklar Enstitüsü başkanlarından Wang Li bin ile Prof. Fu Mao Ji, “Wo-Guo Shao-Shu Min-Zu Yu-Yan Ke-Xue Gong-Zuo De Zhong –Yao Cheng-Jiu/ Ülkemizdeki Azınlık Dilleriyle İlgili Bilimsel Çalışmaların Önemli Başarıları” (ÇDD, Pekin, Sayı:10, 1959) adlı bir makale yazmışlardır. Bu yazıda, Uygurcanın Merkez, Hoten ve Lopnor olmak üzere üç diyalekte ayrılabilceği fikrini savunmuşlardır. Bu görüş, o zamanlardaki araştırmaların sonucu ve bilim adamlarının fikirleri olarak kabul edilebilir.

1956’da SSCB İlimler Akademisi Başkanlığı E.R. Tenişev’i Çin Halk Cumhuriyeti Akademisine yardım ve Çinli meslektaşlarıyla Çin’deki incelenmemiş Türk lehçeleri üzerinde çalışmak için Pekin’e gönderdi. Çin’de Pekin Merkezi Milletler Azınlıklar Enstitüsü’nde öğrenciler ve Araştırma Görevlileri için hazırlanmış olan “Türk Dili” ve “Türk Dilleri Tarihi” adlı dersleri verdi. *Türk Dillerinin İncelenmesine Giriş* ve *Türk Dilinin Grameri* adlı iki kitabını Çince yayımladı. Aynı dönemde Çin’in ulaşılması güç bölgelerine (Şin Jiang:1956, Çing Hai: 1957, Xün Hua: 1958) üç araştırma gezisi yaparak çok değerli lengüistik, folklor, etnografik ve tarihî malzeme topladı.

1959’da Moskova’ya dönen Tenişev Çin’de topladığı malzemeyi sistemleştirme ve yayımlama işine girişti. Birbiri ardına Salar, Sarı Uygur, Doğu Türkistan Uygur ağızları ve eski Uygur yazıtlarının dili üzerine makaleler yayımladı. *Salar Dilinin Yapısı ve Yazık Jeltix Uygurov* (1966) adlı eserlerinin ve *Salarskiye Teksti* (1964) yayımlanması sonucunda bu değerli malzemeler ilk olarak ilmî kullanıma girmiştir.

E. R. Tenişev 1969’da *Stroy Salarskogo Yazıka* konulu doktora tezini savundu.

E. R. Tenişev’in çalışmaları Uygur Türkçesinin diyalektolojisi için temel oluşturucu bir öneme sahiptir. Kendisi tarafından belirlenen Uygur ağızlarının ağızlara ayrılma ilkelerini bir dizi incelemesinde kullanmıştır. Daha 1963’te “Uygur Diyalektleri Üzerine” *Tyurkologičeskie İssledovaniya* (1963) adlı uzun bir yazı yazmıştır. Makalesinde Doğu Türkistan’daki üç temel diyalekti (Merkezî diyalekt, Güney diyalekti Lopnor diyalekti) belirtmiştir. Doğu Türkistan Uygur Türkçesi üzerine hazırladığı yıllardan beri beklenen iki temel eserini 1984 ve 1990

³ Wang Yuan Xin, *Çindeki Türk Diyalektleri Araştırma Tarihi*, s.4, Ankara 1994,

yıllarında yayımladı. (*Uygurskie Teksti* Moskova 1984, 151 s. ve *Uygurskiy Diyalektniy Slovar*, Moskova 1990, 200 s.)⁴

Uygurca çeşitli ağız grupları ve aynı ağız gruplarına bağlı ağızlar arasında fonetik, gramer ve kelime hazinesi açısından bazı farkları karışık ve dengesiz göstermektedir. Dolayısıyla bazı Türkologların Uygur ağızlarının tasnifi üzerindeki fikirleri farklıdır. Örneğin, “*Gärbi-Cänup Uygur Diyalektining Hoken Diyekti / Güneybatı Uygur Diyalektinin Hoten Ağızı (XÜBYD. Sayı:1, 1963, s.10-11)*”, “*Lopnur Uygur Diyalekti / Lopnor Uygur Diyalekti*” (*XÜBYD 1, 1962, s. 20*) adlı yazılarında, Prof. Mirsultan Osmanov ve Prof. Wei Sui-yi Hoten ve Lopnor ağızlarını ele alıp, diğer ağızlar ve eski metinlerle karşılaştırarak şu görüşü ileri sürmüşlerdir: “Uygur ağızları arasındaki önemli farklar, fonetik kurallardan anlaşılabilir. Bazı gramer biçimlerinin özellikleri de fonetik özelliklerden oluşmuştur. Bu yüzden fonetik kurallara göre, Uygur diyalektleri ayrılabilir. Türkologlar ünlü ve ünsüzlerin uyumu, seslerin zayıflaşması gibi kuralların karşılaştırılmasından yola çıkarak, Uygur diyalektini ayırmışlardır. Onlara göre, Hoten, Kâşgar ve Aksu ağızları aynı bir diyalekti oluşturur. Bu diyalektin adı ise, “Güneybatı diyalekti”dir. “Kuzey diyalekti” İli, Kumul ağızlarını içermektedir. Lopnor ağızı bağımsız bir “diyalekt” olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla, Uygurca Kuzey, Güneybatı ve Lopnor olmak üzere üç diyalekte ayrılabilir”. Zhu Zhi’Ning’in “Wei-Wu-Er-Yu Gai-Kuang/Uygur Diline Bakış” (*ÇDD Sayı: 2, 1964, s.50*) adlı yazısında ise, Hoten, Kâşgar, İli ve Kumul gibi ağızların daha büyük bir “diyalekt”e ait olabileceği fikrini savunmuştur. Bu diyalektin adı ise, İli-Kâşgar diyalektidir. Buna göre, Uygurcada sadece İli-Kâşgar ve Lopnor diyalektleri vardır.

Görüldüğü gibi, Uygur ağız gruplarının ayrılmasıyla ilgili fikirler oldukça farklıdır. Bunun başlıca sebebi, bilim adamlarının ellerindeki dil malzemeleri miktarının aynı olmamasıdır. Bir diğer sebep ise, ağız gruplarının saptanmasındaki ölçütlerin aynı olmayışıdır. Geçmişte bazı yabancı Türkologlar, dil malzemelerini dağınık olarak toplamışlardır. Bazıları ise, Uygurların yaşadıkları yerlere bile gidememişlerdir. Bu sebeple, onların Uygur ağız gruplarıyla ilgili görüşlerinde eksiklikler bulunmaktadır. 1955 yılından sonra, Çinli Türkologlar plânlı şekilde çok miktarda dil malzemesi toplamışlardır. Fakat Türkologların dayandıkları ölçütlerin aynı olmamasından dolayı, görüşleri de farklıdır. Kimi Türkologlara göre, ağızların ve ağız gruplarının ayrılmasındaki en önemli ölçüt, sistemli olan dil özellikleridir. Kimileri ünlü uyumu, ünlü zayıflaşması, ünsüz benzeşmesi gibi ses kurallarını tasnif ölçütleri olarak kabul etmektedirler. Kimileri ise ağız kelimeleri ve fonetikten yola çıkarak ayrılabilirliğini ileri sürmektedirler.

⁴ O. Fikri Sertkaya, “Ethem Rahimoviç Tenişev” *Türk Dil Araştırmaları Yıllığı*, Belleten 1992, s. 193-194.

80'li yıllarda, geçmişteki araştırmalar sayesinde, Uygur ağızları üzerindeki çalışmalar hızlı bir şekilde ilerledi. 20-26 Ekim 1983 tarihinde, Çin'de Türk Dilleri Araştırma Derneği tarafından III. Bilimsel Kongre düzenlenmiştir. Kongrenin esas konusu, Türk diyalektlerinin araştırılmasıdır. Kongreye katılan Türkologların sunduğu bildiri sayısı 50'yi aşmıştır. Bunlardan yaklaşık, 20 tebliğ diyalektoloji ile ilgilidir. Türkologlar kongrede konuyla ilgili oldukça yararlı tartışmalar da yapmışlardır. Kuşkusuz bu kongrenin düzenlenmesi, ağız araştırmalarının ilerlemesinde yararlı olmuştur.

Bir sonraki çalışma dönemi içinde Uygur ağızlarının ayrılması ve ayrılma ölçütleriyle ilgili önemli yayınlar şunlardır: Amine Gaffar'ın "Hazirqi Zaman Uygur Tili Diyalektining, Milli Edebi tilning esli diyalekti ve Yetekçi Tavuşliri Toğrisida / Çağdaş Uygur Diyalektlerinin Millî Edebî Dilin Asıl Diyalekti ve Standart Sesi Üzerine" (*MAD*, Sayı:2, 1980, s. 30-31 Ub), Prof. Wei Suiyi'nin "Shi-Lun Xian-Dai Wei-Wu Er-Yu Fang-Yan Hua-Fen De Yu-Yin Te-Dian Ji Wen-Xue Yu-Yan Biao-Zhun-Yin Wen-Ti / Çağdaş Uygur Diyalektlerinin Ayrılmasındaki Fonetik Özellikler ve Edebî Dilin Standart Sesi Üzerine"(*MAEBYD*, 1980, s.10-11 Çb), Prof. Gao Shi-jie'nin "Shi-Lun Wei-Wu-Er-Yu Fang-Yan Hua-Fen De Biao-Zhun / Uygur Diyalektlerinin Ayrılma Standartları Üzerine" (*MAED*, Sayı: 3, 1986, s.17 Çb), Li Jing-Wei'in "Shi-Lun Xian-Wei-Wu-Er-Yu De Ci-Hui-Lei-Xing He Hua-Fen Fang-Yan De Biao-Zhun / Çağdaş Uygur Diyalekt Kelimelerinin Tipleri ve Ayrılma değerlilikleri" (*DT*, Sayı: 3, 1986, s.23 Çb).

Prof. Amine Gaffar, Uygur ağızlarının Merkez, Hoten ve Lopnor olmak üzere üçe ayrılabilieceği görüşünde ısrar etmekle birlikte, yazısında Ürümçi, Hoten ve Lopnor ağızlarını örnek olarak ele alıp, üç büyük ağızı fonetik, söz varlığı ve gramer özellikleri açısından sistemli olarak incelemiştir. Ona göre merkezî diyalekt, Uygur edebî dilinin asıl diyalektidir. Merkez diyalektinde bulunan Ürümçi ağızının ses sistemi, asıl diyalektin standart ses sistemidir. Prof. Wei-Sui-yi'ye göre, Ürümçi ağızının ses sistemi, standart ses sistemi düzeyine henüz ulaşamamıştır. Ürümçi-İli ağızlarının ses sisteminin standart ses sistemi olması daha uygundur. Bunun yanında Prof. Wei Sui-Yi, toplum tarihi ve dil gelişimi açılarından da fikrini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Prof. Gao Shi jie'ye göre ise, Uygur diyalektlerinin ayrılması ve incelenmesinde, çeşitli bölgelerde bulunan ağızları tam olarak araştırmak ve buna dayanarak fonetik, gramer ve söz varlığı bakımından aradaki farklılıkları araştırmak gerekir. Ancak bu şartlarda bilimsel sonuçlar ortaya çıkarılabilir. Yazara göre, çeşitli diyalektlerde gramer farkları açıkça görölmektedir. Bu özellik aynı zamanda diyalektlerin ayrılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla gramer özellikleri diyalektler arasındaki farkları doğru olarak yansıtmaktadır. Diyalektlerin fonetik özelliklerinde şunlar göz önüne alınmalıdır: Bazı fonetik

özellikler sadece kelimelerin bir kısmında görülebilir. Çünkü henüz yaygın olarak kullanılmamaktadırlar. Bazı fonetik özellikler ise, sadece kelimelerde değil, yapım ve çekim eklerinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, bu fonetik özelliklerde düzenli karşılaştırmalı kurallar vardır. Bu sistemli fonetik özellikler diyalektlerin ayrılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kelime hazinesi açısından olan farklar ise, diyalektlerin ayrılmasında ortaya çıkmaktadır. Ancak diyalekt kelimelerinin, özellikle günlük hayatta kullanılan diyalekt kelimelerinin sayısı üzerinde daha çok durulmalıdır. Bundan başka ele alınması gereken konulardan biri de şudur: diyalektlerin tasnifinde dayanan esaslar, dil özellikleridir. Aynı zamanda toplum tarihi ve coğrafyasını, diyalektlerin gelişimlerini de göz önüne almalıyız. Çünkü diyalektlerin oluşum süreci, bu şartlarla da ilgilidir.

Bunu daha açık bir şekilde belirtmek için, Prof. Gao Shi-Jie yazısında şu ilgi çekici örnekler üzerinde durmuştur: İli bölgesinde yaşayan Uygurlar ile bin kilometre uzağında bulunan Kuçar, Aksu ve Kâşgar Uygurlarının dili hemen hemen aynıdır. Kelpin ilçesinde bulunan Uygurların, dört bir yanı Merkez diyalektine bağlı olan Aksu, Awat, Maralbeşi Uygurları tarafından çevrilmesine rağmen, ağzı yine de Hoten diyalektiyle hemen hemen aynıdır. Çakılık ilçe kasabası çevresinde yaşayan Uygurlar ile ilçe kasabasının kuzeydoğusunda Miran Uygurları çok yakın olmasına rağmen, dil farkları çoktur. Buna karşılık, Lopnor ilçesi batı bölgesinde bulunan Döngkotan ile Miran arasında yüzlerce kilometre vardır. Ulaşım da kolay değildir. Fakat dil farkları çok azdır. Araştırmacıya göre, bütün bunlar tarihte halkların karışması ve göçlerle ilgilidir.

Dil araştırmaları geliştikçe, Uygur diyalektoloji incelemeleri de derinleştirilmiştir.

Burada **Merkez ağız grubu** ile ilgili çalışmalardan da bahsetmek gerekir. Prof. Li Sın 50'li yıllarda yapılan araştırmalara dayanarak Eylül 1958 tarihinde yapmış olduğu "Uygurca Merkez Diyalektinin Tahlili" adlı çalışma, birçok sebepten dolayı 1986 tarihinde "Shi-Lun Wei-Yu Zhong-Xin Fang-Yan De Ji-Ben Te-Dian / Uygurca Merkez Diyalektinin Esas Özellikleri Çağdaş Uygur Edebî Dilinin Asıl Diyalekti Üzerine" (ÇADYD. SMY, Pekin 1986, s. 52.53.54) şeklinde yeni adıyla resmî olarak yayımlanmıştır. Yazar bu yazısında Merkez diyalektini fonetik, gramer ve kelime hazinesi açılarından ayrıntılarıyla tahlil etmiştir. Prof. Li Sın, bu çalışmasında, Merkez ağız grubuna bağlı ağızlar olarak İli, Turfan ve Kâşgar ağızlarını kabul etmiş ve şöyle bir sonuç ortaya çıkarmıştır:

1. Üç ağzın ses birim düzeni hemen hemen aynıdır. Bazı seslerin telâffuzları kısmen farklı olmasına rağmen, bunlar aynı ses biriminin bazı şartlardaki varyantlarıdır.

2. Üç ağızda, bazı çekim eklerinin birbirinden farklı olmasına rağmen, bu farklar fonetik değişimlerin etkisinde ortaya çıkmışlardır. Üç ağızda bazı çekim eklerinin kullanımı aynı olmamasına rağmen, bu kullanımlar yaygınlaşmamıştır.

3. Üç ağızda bulunan kelime hazinesindeki farklar çok azdır. Bu farklar da fonetik farklardan meydana gelmiştir. Günlük hayatta kullanılan kelimeler hemen hemen aynıdır.

Yazara göre, Merkez diyalekt bölgesi, Uygurların ekonomik, kültür bakımından ileri bölgelerdir. Bu bölge, çağdaş edebî dilin oluşum ve gelişim sürecinde önemli rol oynamış ve oynamaktadır. Merkez diyalektindeki dil unsurları çağdaş edebî dilde büyük bir avantaj sağlamaktadır. Dolayısıyla, Merkez diyalektinin Uygur standart dilinin asıl diyalekti olması doğaldır.

Merkez ağız grubuna bağlı olan **Kumul ağızı**, özel bir ağızdır. Bu sebeple ülke içi ve dışındaki Türkologlar uzun yıllar önce bu ağızla ilgilenmeye başlamışlardır. Daha 19. yy'ın sonundayken, Türkolog H.F. Katanov, Kumul ağızıyla ilgili malzemeleri toplamış ve ana hatlarıyla incelemiştir. Bu asrın başında, Alman Türkolog A.von Le Coq Kumul ağızını araştırmış ve *Sprchwörter und Lieder aus der gegend von Turfan* “Turfan Bölgesinden Atasözleri ve Şarkılar” (Berlin 1911) adlı eseri yayımlamıştır. Rus Türkolog S.E. Malov da Kumul ağızını araştırmış ve *Uygurskiy yazık. Xamiyskoe naraçie. Teksti, perevodı i slovar'* (1954) adlı eseri yazmıştır.

Çin ve Doğu Türkistan'daki Türkologlar da 50'li yıllarda Kumul ağızını sistemli bir şekilde incelemişlerdir. Fakat, 60'lı yılların başlarında Çin'de yürürlüğe konan siyasetin etkisiyle, araştırma raporları ve inceleme yazıları 80'li yıllara kadar yayımlanamamıştır. 80'li yıllarda Doçent Aslan Abdullah, Dong Wen-yi ve Zhang Yang gibi bilim adamları tarafından Kumul ağızıyla ilgili araştırma raporları ve inceleme yazıları yayımlanmıştır. Doçent Aslan Abdullah'ın “*Hazirqi Zaman Uygur Tili Kumul Şivesining Tetqiqati/Çağdaş Uygurca Kumul Ağızının İncelenmesi*”(XEEED, Sayı: 2, 1986) adlı yazısında, Kumul ağızının fonetik özelliklerini ele almıştır. Dong Wen-Yi “*Ha-Mi Fang-Yan De Li-Shi Di-Wei/Kumul Ağızının Tarihî Yeri*” (İEED, Sayı: 1, 1988) başlıklı yazısında, tarih açısından yola çıkarak, Kumul ağızının özel konumunu ele almıştır. Zhang Yang ise, 1984-1985 tarihlerinde Kumul şehrine bağlı Uygur ve Kazakların birlikte yaşadıkları Şiao-Pu adlı köye iki defa giderek dil araştırmaları yapmıştır. Bu araştırmalarının sonuçlarını “*Guan-Yu Wei-Yu Xia-Pu Fang-Yan De Yan-Jiu Bao-Gao/Uygurca Şiao-Pu Ağızıyla İlgili Araştırma Raporu*”(XÜD, Sayı: 4, 1987) adlı raporunda

vermiştir. Yazar, raporunda Şiao-pu ağzını standart Uygurca ile karşılaştırarak fonetik, gramer ve kelime hazinesi açılarından tahlil etmiştir.⁵

Merkez ağız grubuna bağlı ağızlar üzerine de tek çalışmalar yapılmıştır. **Turfan, Kâşgar, Mekit ağızları** gibi Merkezî ağızlar ile ilgili yayınlar şunlardır:

Muhabbet Kasım, Halik Niyaz, “Uygur Murtuk Şivesinin Fonetikiliq Hususiyetliri / Uygurca Murtuk (Turfan’a bağlı) Ağzının Fonetik Özellikleri” (*MAD* Sayı: 3, 1984 Ub); Prof. Reveydullah Hemdullah, “Turpan Şivisi Toğrisida / Turfan Ağzı Üzerine” (*DT*. Sayı: 5, 1984, Ub.), Cheng Shi, “Shi-Lun Wei-Yu Ka-Shi Fang-Yan De Yu-Yin Te-Dian / Uygurca Kâşgar Şehri Ağzının Fonetik Özellikleri” (*XÜD*. Sayı: 4, 1984 Çb), Yu Jie “Shi-Lun Wei-Yu Ka-Shi Fang-Yan De Yu-Yin Te-Dian / Kaşgar Uygur Ağzının Fonetik Özellikleri” (*KbAED*. 2, 1986 Çb), Niu Ru-Ji, “Guan-Yu Mai-Jia Wei-Yu Fang-Yan Yu-Yin Te-Dian De Kan-Fa / Mekit Uygur Ağzının Fonetik Özelliklerine Genel Bakış” (*KEED*. Sayı: 4, 1988 Çb).

Bunlardan başka, T. Taşbayev tarafından yazılmış olan “... Tarbağatay Uygurcasının Fonetik Özellikleri” (*DT* Sayı: 2, 1986, Ub.) adlı yazıdan bahsetmek gerekir. Yazar Kazak, Tatar ve Özbek lehçelerinin etkisi altında, Uygurca Merkez ağız grubuna bağlı olan Tarbağatay ağzının ses sistemindeki değişimleri incelemiş ve bu ağzın özelliklerini açıklamıştır.

⁵ Prof. Gao Shi Jie, *Wei-Wu-Er-Yu Fang-Yan Yu Fang-Yan Diao-Cha* “Uygur Diyalekti ve Diyalekt Tarama Metodi”, Pekin 1994, s. 25.